

EPIK ASAR MATNI USTIDA ISHLASHDA, TANLAB O‘QISH MATNINI TASVIRLASH USULLARIDAN FOYDALANISH.

Erkayeva Yulduz

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Sirtqi ta'lim "Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim" kafedrası

o'qituvchisi va shu universitetning

2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA; O'qish savodxonligi daarsligini tuzishda shu narsaga e'tibor beriladiki, tuzilayotgan har bir bo'limda o'quvchilarni g'oyaviy, siyosiy, axloqiy tomondan tarbiyalovchi, mehnatga muhabbatni uyg'otuvchi, tabiatni muhofaza qilishga undovchi asarlar asosiy o'rinda turishi kerak. Ushbu maqola epik asar matni ustida ishlashda, tanlab o'qish matnini tasvirlash usullaridan foydalanish haqida fikr-mulohazalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar; Tanlab o'qish, epik asar, munosabat, vazifa, bilim, tasvirlash, sharoit, ta'lim, o'qituvchi, sinf, o'quvchi, matn, mazmun, zakovat.

O'qish savodxonligi darslarida turli janrdagi badiiy asarlar va ilmiy ommabop maqolalar beriladi. Jumladan, I-IV sinflarda doston, masal, qo'shiq, ertak, latifa, afsona, hikoya, nasriy saj', [446] she'riy san'atlar o'qitilishi kuzatiladi. Har bir janrdagi g'oyani o'quvchining idrok qilishi uchun turli o'qitish usullaridan foydalanishni talab etadi. She'rni o'qish darslarida asosiy ish turi ifodali o'qish hisoblanadi. O'quvchi she'rning g'oyaviy mazmunini tushunsagina ifodali o'qiy oladi. Shuning uchun she'rni tahlil qilib, uning mazmunini o'quvchilarga tushuntirish lozim. She'rni o'qishdan oldin ba'zan unda tasvirlangan, yil fasllari haqida suhbat o'tkazish yoki she'r mazmunini tushunish uchun o'quvchilar bilishi lozim bo'lgan voqealarni o'qituvchi qisqacha so'zlab bersa maqsadga muvofiq

bo'ladi. Masalan, Zafar Diyorning «Bahor keldi» she'rini o'qishdan oldinroq tabiatni kuzatish, boqqa, qir-adirlarga ekskursiya o'tkazish maqsadga muvofiq. Lirik she'rni ham, she'riy hikoyani ham o'quvchilar hayajon bilan yaxlit idrok etishlariga erishish muhimdir. O'qituvchi she'rni shunday ifodali o'qishi kerakki, bolalar uning asosiy mazmunini anglasinlar, ularga jonli so'z kuchliroq ta'sir etsin. Epik asar matni ustida ishlashda o'quvchi matnning berilgan vazifaga mos qismini o'qiydi. Vazifa asarning faktik mazmunini oydinlashtirish, sabab -natija bog'lanishim belgilash, badiiy xususiyatini ochish, o'qilgan matnga o'z shaxsiy munosabatini ifodalashdan iborat bo'lishi mumkin. 4-sinfda "Tabiatdagi o'zgarishlar berilgan qismlarini topib o'qing (Oltin kuz)", "Taqachining nasihati"ni o'qing. Tanlab o'qish matn ustida ishlashning eng samarali usulidir. U o'quvchilarda yaxshi o'qish sifatlarini o'stirish bilan ularning ijodiy tasavvurini, nutqi va zehni o'stirishga yordam beradi. Berilgan savolga o'z so'zi bilan javob berish. Mashqning bu turi o'quvchilarda o'qilganlar yuzasidan muhokama yuritish ko'nikmasini o'stirishga, qatnashuvchi shaxslarni baholashga muallif tasvirlagan hayotiy lavhalar bilan asar g'oyasi o'rtasidagi bog'lanishni aniqlashga imkon beradi. Ishning bu turida beriladigan savollar ma'lum maqsadga yo'naltirilgan va muayyan izchillikda bo'lishi kerak. Shu bilan bir qatorda o'quvchilarning mustaqil fikrlashga o'rgatilishi lozim. Boshlang'ich sinf darsliklarida savollarga javob berish ish turiga katta o'rin berilgan. O'qituvchining vazifasi ana shu savollardan unumli foydalanish va ijodiy xarakterdagi savollarni ko'proq berishi talab etiladi. 4-sinfda "Qodir bilan Sobir" matni yuzasidan o'quvchilarni o'z fikrini aytishga undovchi Sobir o'qishdan kechikish sababini ochiq aytib to'g'ri qildimi? Uning o'rnida siz bo'lganingizda nima qilardingiz? kabi savollar o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini, og'zaki nutqlarini o'stiradi va matnni yaxshi o'zlashtirishlariga olib keladi. O'quvchilarni savol berishga o'rgatish. Metodistlarning fikricha, to'g'ri berilgan savolda yarim javob tayyor bo'ladi. O'quvchilar matnni ongli o'zlashtira olsalargina, u yuzasidan savol bera oladilar. O'quvchilarni savol berishni o'rgatishni 2-sinf dan boshlash

maqsadga muvofiqdir. O'quvchilar albatta savolni matn mazmuni bilan bog'liq holda tuzishdan o'rganadilar. Keyinchalik muhokama va ijodiy savollar berishni ham o'zlashtirib oladilar. Matnni tasvirlash. Matnni 2 xil tasvirlash mumkin: 1) so'z bilan tasvirlash; 2) grafik tasvirlash. So'z bilan tasvirlash o'ziga xos murakkab ish turi bo'lib, unda manzarani so'z yordamida aniq qayta tiklash talab etiladi. Bunda so'zlarni aniq tanlashga e'tibor qaratiladi. Turli tabiat manzaralarini, qatnashuvchi kishilarning tashqi ko'rinishini, voqea sodir bo'lgan joylarni tasvirlash topshiriq qilib berilishi mumkin. Matnni tasvirlashni darslikda berilgan rasmni matndagi shu rasmga mos qismini taqqoslab tasvirlashdan boshlash kerak. Grafik tasvirlash ko'proq uyda bajariladi. Buning uchun o'quvchilar tasvirlanadigan matn qismini ajratadilar, uni diqqat bilan o'qib chiqadilar, mazmunini o'zlashtiradilar va unga mos rasm chizadilar. Asar rejasini tuzish. Reja matn mazmunini ongli va chuqur tushunishga, asosiy fikrni ajratishda, voqealarning izchilligini belgilashda, matn qismlarining o'zaro bog'lanishini tushunishda o'quvchilarga yordam beradi. Reja ustida ishlash o'quvchilar nutqi va tafakkurini o'stiradi. Ular matnni mazmunan tugallangan qismlarga bo'lishga va har bir qismning asosini topishga o'rganadilar. Shunindek, o'quvchilar she'r matnini mustaqii o'qiyotganlarida xattaxtaga ma'nosi izohlanadigan so'zlar yozib qo'yiladi. Masalan, „Qish to'zg'itar momiq par“ she'ri o'rganilganda „to'zg'itar“, „momiq par“, „oq namat“, „nazdimda“, „zarra“ so'zlari izohlanadi. Shundan so'ng, she'r o'quvchilarga navbat bilan o'qittiriladi, uning mazmuni yuzasidan savollar asosida suhbat o'tkaziladi. Bunda quyidagieha savollar berilishi mumkin: „She'rda qaysi fasl tasvirlangan ekan?“, „Shoir qor yoqqan joylarni nimaga o'xshatadi?“, „She'rda qor yog'ishi nimaga qiyoslan-gan?“, „Shoir qorga qanday murojaat qiladi?“. O'qituvchi berilgan javoblarni toidirib, o'quvchilarning qish fasliga doir tushunchalarini boyitadi. Qolaversa reja tuzishga tayyorgarlik ishlari savod o'rgatish davridayoq boshlanadi. Tayyorgarlik mashqining eng oddiy turi berilgan sarlavhalardan kichik matn mazmuniga mosini topib qo'yish hisoblanadi. Bunday mashqqa o'rgatishda o'qituvchi sarlavha asosiy

fikrni ifodalashini ta'kidlaydi, bolalar topgan sarlavhani tahlil qilib, u yoki bu sarlavha nima uchun mos yoki mos emasligini tushuntiradi. Reja tuzishga tayorgarlik ishining 2-turi o'qituvchi rahbarligida tanlab o'qish hisoblanadi, bolalar matndan o'qituvchi bergan savolga javob bo'ladigan o'rinni topib o'qiydilar. Reja tuzish osondan qiyinga tamoyili asosida asta murakkablashtirilib muayyan izchillikda o'tkazib boriladi. 1-sinf o'quvchilari o'qilgan kichik matnga o'qituvchi rahbarligida so'roq gap tarzida sarlavha tanlash, 2-sinfda kichik maqolaning rejasini o'qituvchi rahbarligida so'roq yoki darak gap tarzida tuzish, 3- sinfda o'qilgan matn rejasini jamoa bo'lib tuzish, 4-sinfda mustaqil reja tuza olishlari kerak. Rejaning eng oddiy formasi rasmi reja hisoblanadi. Buning uchun avval bolalar kitobda berilgan rasmlardan matn qismiga mosini tanlashga va uni nomlashga o'rgatiladi; keyin matn qismiga tayyor rasm berilmaydi, uni bolalarning o'zlari so'z bilan tasvirleydilar; hikoya o'qiladi va qismlari bo'yicha tahlil qilinadi, so'ng o'quvchilar matnning 1-qismini o'qiydilar, o'qituvchi ulardan qanday rasm chizishni so'raydi, ish mana shu tarzda davom etadi. O'quvchilar rasmi reja tuzishdan logik reja tuzishga o'tadilar, logik reja tuzish quyidagi izchillikda o'rgatiladi: 1.O'qituvchi qismlarga bo'lingan matn tanlab reja tuzadi va matn rejasini o'rnini almashtirib, sarlavha tarzida xattaxtaning chap tomoniga yozib qo'yadi. O'quvchilar matnning 1-qismini o'qiydilar, shu qism mazmuniga mos sarlavhani topadilar, uni o'qituvchi xattaxtaning o'ng tomoniga yozadi, shunday qilib, xattaxtada o'qilgan matnning rejasini hosil bo'ladi. Matn qismlarini tahlil qilish jarayonida o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida har bir qismdagi asosiy qismni aniqlaydilar va unga sarlavha topadilar, o'qituvchi sarlavhalarni reja tarzida xattaxtaga yozib boradi. Qismlarga bo'linmagan matn tanlanadi, sarlavhalar matn rejasini tartibida xattaxtaga yoziladi. O'quvchilarga berilgan sarlavhalardan foydalanib, matn qismlarga bo'lish topshiriladi. Ular matn qismlarini o'qiydilar, 1 -sarlavhaga tegishli qismni ajratadilar, keyingi qism ham shunday belgilanadi. Qismlarga bo'linmagan matn tanlanadi, sarlavhalar aralash tarzda xattaxtaga yoziladi. O'quvchilarga yuqori qismlarga bo'lish topshiriladi.

O'quvchilar matnni o'qib nisbiy tugallangan qismni ajratadilar va unga mos sarlavhani xattaxtdan tanlaydilar. Ish shu tarzda davom ettirilib, matn rejasi tuziladi. Reja tuzish uchun so'roq va darak gaplardan va ayrim hollarda atov gaplardan foydalanish mumkin, faqat har bir rejada bir turdagi gaplar ishlatilishi zarur. Shunday qilib, o'quvchilarda matn ustida ishlash ko'nikmasini shakllantirishda ular diqqati ishning mazmuni va bajarish yo'llariga qaratiladi. Boshlang'ich sinflarda badiiy asar turlaridan hikoya, she'r, ertak, masal, maqol va topishmoqlar amaliy ravishda o'rganiladi. Bulardan tashqari, ilmiy- ommabop maqolalar ham o'qitiladi. Turli janrdagi badiiy asarlar qurilishi, stilistik priyomlari jihatidan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, o'quvchilarga ta'siri ham har xil bo'ladi. SHunga ko'ra, turli janrdagi badiiy asarlarni o'qishda o'qituvchi unga mos metodlar tanlashi talab etiladi. Hikoya kichik hajmli badiiy asar bo'lib, unda kishi hayotidagi ma'lum bir voqea hayotning muhim tomonlari umumlashtirib tasvirlanadi. "Hikoya ko'pincha kishi hayotida bo'lgan bir epizodni tasvir etadi. Uning mazmuni ertakdagidan ortiqroq hayotiydir". Hikoya mazmunan boshlang'ich sinf uchun mos janr hisoblanadi. Kichik yoshdagi o'quvchilarni qahramonning xatti-harakati, tashqi ko'rinishi, portret tasviri, voqea-hodisalar haqidagi hikoyalar ko'proq qiziqtiradi. Shuning uchun bolalarni badiiy asar turi bo'lgan hikoya bilan tanishtirish uning syujetini tushuntirishga bog'lab olib boriladi. Boshlang'ich sinflarda hikoyani o'qishga bag'ishlangan izohli o'qish darslarida o'qilgan hikoya mazmunini ochish, lug'at ustida ishlash, o'qilgan matnni qayta hikoyalash asosiy ish turlaridan hisoblangan bo'ladi. Bundan tashqari she'r matni ham savollar asosida tahlil qilinadi. Ammo, she'r mazmuni haqida o'quvchilarga ko'p savol berish tavsiya etilmaydi. O'quvchilar she'rning asosiy mazmunini tushunganliklariga ishonch hosil qilishning o'zi kifoya. Shuni ham aytish kerakki, bolalar hayoti, ularning o'ziga xos fikrlari, his -tuyg'ulari, qiziqishlarini ifodalovcfu shuningdek, zamonamiz qahramonlari, o'zbek xalqi, Vatan himoyasi, xalqimizning qahramonona ishlari haqidagi she'rlar mazmunini to'liqroq tahlil qilish talab etiladi. Bunday she'rlarni

o'qishga maxsus tayyorlaniladi: she'r mazmuniga asos bo'lgan ta'rixiy voqea haqida qisqacha so'zlab beriladi yoki suhbat o'tkaziladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'afforova T, G'ulomova X, Ona tili darslari, 1-sinf, -T.: "Tafakkur", 2021
2. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha yangi tahrirdagi Davlat ta'lim standarti.//“Boshlang'ich ta'lim”, 2015.– № 5.
3. Saviya.uz